

Imitatio in de *Marias* van Cornelius Aurelius – J.C. Bedaux

Inleiding

In 1969 verscheen in de bundel *Scrinium Erasmianum* een bijdrage van Josef IJsewijn waarin de liefde van de jonge Erasmus voor de poëzie aan de orde komt.¹ Aan het einde hiervan is een brief opgenomen die Erasmus' jeugdvriend Cornelius Aurelius schreef aan Jacobus Faber, docent aan de Latijnse school in Deventer. Aurelius stuurde deze brief als begeleidend schrijven bij de eerste decade van zijn gedicht *Marias* en hoopte dat Faber deze tekst in Deventer zou laten drukken.

Aan het einde van deze brief voegde Aurelius een brief van Erasmus toe, waarin deze zijn grote waardering voor de *Marias* uitspreekt: 'insigne atque immortale tuae Mariados opus'.² Bij de inleiding van Aurelius' brief meldde IJsewijn dat hij een editie van dit gedicht voorbereidde: 'integram *Mariados* editionem, [...] quam typis paramus'.³ Tot een uitgave door IJsewijn is het niet gekomen en omdat de teksten van de bewuste brief en het gedicht zelf in de Athenaeumbibliotheek, mijn werkplek, aanwezig zijn, heb ik de uitgave van de *Marias* op mij genomen. Afgelopen mei is zij verschenen.⁴

Het handschrift van de *Marias* (het enige exemplaar en geen autograaf) is meegebonden als laatste deel van een convoluut, dat verder twee incunabelen en negen postincunabelen bevat (onder meer een *Carmen exhortatorium ad arma capienda adversus Turcam*). Wellicht was dit convoluut ooit eigendom van de bovengenoemde Faber, van wie meer boeken in de Athenaeumbibliotheek bewaard zijn gebleven. Het moet bij een vermoeden blijven, want het oorspronkelijke schutblad en het begin van de eerste tekst zijn verdwenen.

Het handschrift blijkt al lang in de Deventer bibliotheek aanwezig te zijn: Revius noemt het in zijn *Daventria illustrata* (1651), maar de auteur van het gedicht was hem onbekend ('sed quod sit cognomen huic Cornelio, nondum invenire potui').⁵ Zekerheid over het auteurschap van Aurelius verschaftte Molhuysen in 1903, nadat anderen eerder daarover al hun vermoeden hadden uitgesproken.⁶

¹ J. IJsewijn, 'Erasmus ex poeta theologus, sive de litterarum instauratarum apud Hollandos incunabilis', in: J. Coppens (red.), *Scrinium Erasmianum*, vol. I, Leiden 1969, 375-389.

² P.S. Allen (red.), *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, vol. 1, Oxford, 1906, 143, no. 40, regel 4.

³ IJsewijn, 'Erasmus ex poeta theologus', 384.

⁴ J.C. Bedaux (red.), *Die Marias von Cornelius Aurelius; Einleitung, Textausgabe und Anmerkungen*, Supplementa Humanistica Lovaniensia vol. XX, Leuven 2006.

⁵ Revius, *Daventria Illustrata*, Leiden 1651, 144.

⁶ P.C. Molhuysen, 'Cornelis Aurelius', *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, NS 2 (1903), 17-19; Bedaux, *o.c.*, 2-3.

De leefjaren van Cornelius Aurelius staan niet vast. Men neemt aan dat hij rond 1460 is geboren; vóór december 1531 moet hij zijn overleden. Verdere biografische details zijn onder meer in het proefschrift van Karin Tilmans te vinden.⁷

Als men de lijst van Aurelius' geschriften bekijkt, valt het op dat hij in zijn jonge jaren uitsluitend poëzie schreef. Naast zijn *Marias* dateert ook het *Alphabetum redemptorum*, dat in 1499 werd voltooid, uit deze beginperiode. Na een pauze van twintig jaar keert Aurelius weer naar de religieuze poëzie terug. Omdat deze late poëzie veel ontleningen aan de *Marias* bevat, moet Aurelius in die periode beslist een exemplaar van de tekst hiervan bezeten hebben. Deze ontleningen (ik heb er 74 aangetroffen in het Leidse handschrift *Vulcanius* 66) zijn bij de aantekeningen en in de index fontium van de *Marias*-editie terug te vinden.

Datering

Bij de datering van de *Marias* wordt de *terminus post quem* bepaald door het in druk verschijnen van diverse uitgaven die Aurelius onmiskenbaar gebruikt heeft. Ik noem allereerst Mantuanus' *Parthenice* (die voor het eerst in Deventer eind 1491 of begin 1492 verscheen en nadien herhaaldelijk herdrukt is) en verder Iuvenus en Prudentius (die beiden in 1491 ook in Deventer van de pers kwamen). Sabellicus' *Elegiae* en Agricola's *Anna mater*, door Aurelius eveneens intensief gebruikt, waren hier al eerder verschenen (resp. 1485 en 1484). Natuurlijk is het mogelijk dat Aurelius over een Italiaanse druk van Mantuanus beschikte (Bologna, 1481), maar erg waarschijnlijk lijkt mij dit niet, omdat van deze editie nauwelijks exemplaren bekend zijn.

Een complicatie bij de datering vormt een citaat van Aurelius in een van de brieven van Erasmus.⁸ Dit citaat, dat Allen niet kon thuisbrengen, blijkt uit de inleiding van de *Marias* afkomstig te zijn (Introductio, 81-82):

Non etenim sic quisque sua perfectus in arte est,
Quin fugiat celeres publica menda manus.'

In de Toronto-uitgave zijn deze regels niet onaardig vertaald met:

Though perfect art the bard command,
Plain faults escape his hurrying hand.⁹

⁷ Karin Tilmans, *Historiography and humanism in Holland in the age of Erasmus: Aurelius and the Divisiiekroniek of 1517*, Nieuwkoop 1992.

⁸ Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, vol. 1, 100, no. 20, regels 117-118.

⁹ R.A.B. Mynors e.a. (red.), *The Correspondence of Erasmus. Letters 1 to 141, 1484 to 1500*, Toronto 1974, 32, no. 20, regels 114-115.

Allen dateert deze brief, zij het met een vraagteken, in 1489, het jaar waarin beide kloosterlingen met elkaar bevriend raakten. Naast een latere datering van deze brief, kan men het probleem oplossen door als verklaring aan te voeren dat het hier om eerder geschreven versregels gaat, die Aurelius later in zijn *Marias* opnieuw gebruikt heeft. Men kan daarbij als argument aanvoeren dat deze versregels, een van de vele voorbeelden van een *captatio benevolentiae* bij Aurelius, bovendien geen specifieke betrekking op de inhoud van het gedicht zelf hebben.

In de herfst van 1497 moet de *Marias* voltooid zijn: Aurelius schenkt dan een exemplaar aan de Gentse abt Arnoldus Bostius. Het gedicht omvatte dertig boeken, waarvan er tien, de eerste decade, over zijn. Uit de brief aan Faber blijkt dat hij daar anderhalf jaar over gedaan heeft. Aangenomen dat hij in 1491 of 1492 met zijn *Marias* is begonnen, zou in 1494 het eerste deel voltooid moeten zijn.

Inhoud

Het eerste deel behandelt het leven van Maria tot en met het optreden van de jonge Jezus bij de Jeruzalemse schriftgeleerden (Lucas 2:41-52). De gebeurtenissen vinden op drie niveaus plaats: op aarde (verreweg het meeste, 78 %), en in de hemel (13 %) en 9 % van de tekst in de hel of het onlangs door Rome afgeschafte voorgeborchte. Het eerste boek behandelt de late zwangerschap van Anna. De geboorte van Maria komt in het tweede boek ter sprake, het besluit tot Christus' menswording in het derde boek en de annunciatie in boek 4. Boek 5 behandelt de reactie van Lucifer en opnieuw de menswording van Christus, boek 6 de geboorte van Johannes de Doper en boek 7 de geboorte van Christus. De drie wijzen en Simeon verschijnen in boek 8. Boek 9 is gewijd aan de kindermoord en de vlucht naar Egypte; het optreden in de tempel is het thema van het tiende en laatste boek. In de door mij bezorgde *Marias*-editie is een uitgebreid overzicht van de inhoud opgenomen.

Imitatio

In Aurelius' brief aan Faber komt de volgende cruciale passage voor (ed. Bedaux, regel 129-140; paragrafen 23-25):

Dum enim post huius primae decadis consummationem hanc epistulam scribimus, offertur quidam nobis Italicus in eandem quam nobis assumpsimus, Maria inspirante, scribens materiam; qui tanto in se poetici furoris impetu ingurgitavit, ut prorsus evangelicae sobrietatis oblitus fuerit. Hec dicens virum omnium facile eruditissimum non sugillo nec opus eius egregium quidem merita laude privare contendo, si castae virgini et humili puellae tam cothurnatum verborum supellectilem dixero minime convenire. Heu me miserum! Ut quid cum Ezechiele vel invitus rapior parietem fodere et virum summa cum veneratione amplectendum ad odium mei concitare? Absit, absit hoc a me! Hoc

solum innuere volui: Cymbricos esse, non Italos. Hec pro debita simplicis stili positione dixerim.

De vertaling hiervan luidt als volgt:

Want terwijl ik na de voltooiing van deze eerste decade deze brief schrijf, kom ik in het bezit van een Italiaan, die met inspiratie van Maria over hetzelfde onderwerp schrijft, dat ik heb uitgekozen. Hij heeft er zich met zo'n hartstocht van dichterlijke bezieling op gestort, dat hij de evangelische soberheid volledig vergeten is. Als ik dit zeg, beschimp ik de man niet, die veruit de meest ontwikkelde van allen is. En ik ben er bovendien niet op uit zijn voortreffelijke werk van zijn verdiende lof te beroven, als ik zeg dat bij een kuise maagd en een eenvoudig meisje deze zo verheven uitrusting helemaal niet past. Ach, hoe ongelukkig ben ik! Waarom word ik met Ezechiël zelfs tegen mijn wil ertoe gedreven een muur te rammen en een man, die de hoogste verering verdient, tot haat jegens mij op te zetten? Laat dat verre van mij zijn! Ik wilde dit alleen maar aangeven, dat wij noorderlingen zijn, geen Italianen. Laat dit door mij gezegd zijn om gepast gebruik van een eenvoudige stijl te verdedigen.

Met deze passage strooit Aurelius zijn lezers zand in de ogen. Dat hij Mantuanus' *Parthenice* onder ogen kreeg na voltooiing van de eerste decade, is pertinent onjuist, omdat de invloed van Mantuanus op deze decade aantoonbaar is. Op talrijke plaatsen zijn ontleningen aan Mantuanus terug te vinden. De ontleningen aan Mantuanus (totaal 73) verschijnen niet regelmatig verspreid over de hele tekst, maar duiken van tijd tot tijd op, vooral in het tweede en derde boek. Het gaat daarbij niet alleen om woordgebruik in afzonderlijke verzen, maar ook om overname van grote delen van versregels. In enkele gevallen neemt Aurelius zelfs volledige verzen letterlijk over (bijvoorbeeld 2.153 en 2.357). Daarnaast volgt hij ook duidelijk thema's na, zoals de beschrijving van *aulaea* (gobelins) in het huis van Joachim en Anna, waarop gebeurtenissen uit het Oude Testament te zien zijn. Aurelius verplaatst deze beschrijving naar het huis van Maria en Jozef (Mantuanus 1.330-409; Aurelius 3.439-502).

Verder is Aurelius in wijdlopigheid zeker niet de mindere van Mantuanus. Diens *Parthenice* telt in totaal 2447 regels, terwijl de eerste van de drie decaden van de *Marias* inclusief de inleiding al uit 4452 verzen bestaat!

In zijn correspondentie met Erasmus gaf Aurelius hoog op van de *Epigrammata* van Hieronymus Balbus. Opvallend is het daarom dat deze Italiaan geen sporen bij Aurelius heeft nagelaten. Dat geldt wel voor Sabellicus, wiens *Elegiae* Aurelius op veel plaatsen (ik tel er 56) heeft nagevolgd. Daarnaast heeft Aurelius het idee voor de beschrijving van de stamboom van Maria (aan het einde van het eerste boek) wellicht ook van Sabellicus overgenomen. Diens tweede elegie bevat daarvoor talrijke aanwijzingen.

Bij het schrijven van zijn *Marias* heeft Aurelius per passage tevoren uitgezocht wat hij van zijn voorbeelden kon gebruiken. Ontleningen aan Mantuanus, Sabellicus en andere dichters zijn dus niet over de hele tekst regelmatig verspreid aan te treffen. Om enkele voorbeelden te noemen:

- Catullus' *Carmen* 62 is vooral in boek 3 gebruikt, wanneer Anna Maria vraagt de tempeldienst voor het huwelijk te verruilen; Catullus' *Carmen* 64 in boek 4 voor de beschrijving van Maria's kuisheid.
- Prudentius' *Apotheosis* is alleen op zes plaatsen in het vierde boek van de *Marias* gebruikt (bij de conceptie van Maria) en eenmaal in boek 6 bij het bezoek van Maria aan Elisabeth.
- Als Maria in boek 10 op zoek gaat naar haar verloren zoon, verwerkt Aurelius verzen uit het pseudo-Ovidiaanse *Epicedion Drusi*. Elders heeft hij dit werk niet gebruikt.

Daarnaast zijn in een aantal gevallen passages zelfs letterlijk overgenomen. Zo is bijvoorbeeld de beschrijving van de schoonheid van Maria in 2.117-32 afkomstig van Petrus Riga's *Aurora*, Ev. 37-46 en 53-4. De vergelijking van de bloeddorstige Herodes met een uitgehongerde leeuw (9.297-300) is overgeschreven uit de *Ilias Latina*, 500-503. (Een tweede vergelijking, ook in het negende boek (329-33), van een vogel die ziet hoe een havik haar jong verscheurt, is in sterke mate van de *Ilias Latina*, 417-422, afgeleid.) In vergelijking met bovengenoemde dichters is de invloed van klassieke auteurs daarentegen zeer beperkt.

Kwaliteit

De *Marias* bevat daarnaast ook passages waar ontleningen aan andere dichters niet of nauwelijks aanwijsbaar zijn. De vraag of zij qua vorm en inhoud werkelijk door Aurelius zijn bedacht of dat hij voor ons ontraceerbare bronnen heeft gebruikt, zal onopgelost blijven. De poëtische kwaliteit van deze delen is in het algemeen minder dan de tekst waar Aurelius zich door anderen heeft laten beïnvloeden. Maar ook uit de delen waar sprake is van navolging blijkt dat Aurelius geen bijzonder begaafde dichter is geweest. De beperkte kwaliteit en ook de lengte van het gedicht lijken daarom de belangrijkste reden dat het niet tot een gedrukte uitgave van de *Marias* is gekomen.

Om enkele willekeurige voorbeelden van 'stijlmuurbloempjes' te noemen:

2.361-2: (God de vader spoort zijn zoon aan mens te worden)

Ne trepida, eripies, veteris quod fluxerat hostis

In ius, per mortem, splendide nate, tuam.

3.23-4: (Sophia vraagt in de hemel om hulp voor de mensheid)

Laetifero infusum depellat ab angue venenum

Agni mactandi fusus in orbe cruor.

5.69-70: (bericht aan Lucifer van een van zijn ondergeschikten dat er niets te vrezen valt)

Nec veteres coluisse sat est, en, cominus addit

Vana superstitio multiplicare deos.

8.275-6: (belofte aan Simeon)

Hic tam longaevo vivendi tempore votum

Caelestique ratum faedere gessit homo.

9.145-6: (droom van Jozef met opdracht te vluchten)

Denique non alia est sicut patiencia cunctis

Nobilior virtus digna subire polum.

Naast de frequente interjecties vallen in de *Marias*, de talrijke herhalingen op, die van een enkel woord tot volledige verzen variëren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het begin van het tweede boek.

Interjecties vindt men daar in de verzen 13 (stupor), 25 (mirabile), 48 (crede) en 55 (puto); herhalingen komen voor in de verzen 19 (aetatem), 21 (aetas), 23 (aetatem); 33 en 37 (hec est illa), 41 en 42 (dignos en digna), traxit ab arce deum (eind 60 en begin 61) en gaudeat (71 en 73). Voor de ontleningen aan Mantuanus zij verwezen naar de aantekeningen op pagina 160-1 van de *Marias*-uitgave, waar ook de ontleningen aan Sabellicus genoteerd staan. Meer voorbeelden van imitatio zijn bij de rest van de aantekeningen en in de *index fontium* te zien.